KRIPTOBOZORLARDA GIYOHVAND MODDALAR SAVDOSI VA UNDA UYUSHGAN JINOYATCHILIK GURUHLARINING ROLI

O‘rinboyev Ulug‘bek O‘rolboy o‘g‘li
Guliston davlat pedagogika instituti
“Milliy g‘oya va falsafa”kafedrasi tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada giyohvand moddalar savdosining an’anaviy ko‘cha muhitidan onlayn platformalar — “kriptobozorlar”ga ko‘chib borayotgani tahlil qilinadi. Kriptobozorlardagi savdoning kriminogen xususiyatlari uyushgan jinoyatchilik guruhlarini (UJG) texnologiyalardan foydalanib o‘z noqonuniy faoliyatini kengaytirishga undamoqda. Kriptovalyutalar ularga ma’lum darajada anonimlikni saqlash va daromadlarni “yuvish”ni osonlashtiradi. Maqolada UJGlarning kriptobozorlardagi giyohvand moddalar savdosiga o‘tishi Ratsional tanlov nazariyasi asosida izohlanadi. Ta’kidlanishicha, jinoyatchi guruhlar bu faoliyatni foyda va xarajatlarni solishtirish natijasida ongli ravishda tanlaydi, ya’ni kutilayotgan foyda (yashirinlik, xavfsizlik, daromad) ehtimoliy xavflardan (masalan, qo‘lga tushish) ustun keladi.

Kalit so‘zlar: Kriptobozorlar, giyohvand moddalar savdosi, uyushgan jinoyatchilik guruhlari, raqamli jinoyatchilik, kriptovalyuta, anonimlik, pul yuvish, darknet, ratsional tanlov nazariyasi, xarajat–foyda tahlili, onlayn noqonuniy savdo, kriminogen omillar, tarmoqli tuzilma, xavf va xavfsizlik, transmilliy jinoyatchilik.

Internetning paydo bo‘lishi yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda yangi muammolarni ham yuzaga keltirdi. Jinoyatchilar, jumladan uyushgan jinoyatchilik guruhlari (UJG), internetdan aloqa vositasi sifatida foydalanish yoki yangi turdagi jinoyatlarni sodir etish maqsadida keng foydalanmoqda. Uyushgan jinoiy guruhlar tomonidan internetdan foydalanish asosan ikki yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, internet an’anaviy uyushgan jinoyatlarni amalga oshirish uchun vosita sifatida xizmat qiladi. Masalan, ko‘cha jinoiy guruhlarining internet orqali giyohvand moddalar savdosi bilan shug‘ullanishi internetning faqatgina an’anaviy jinoyatlarni sodir etish vositasi sifatida qo‘llanilayotganini ko‘rsatadi. Ikkinchidan, internet yangi turdagi jinoyatlarni sodir etish imkonini yaratadi. Masalan, bank hisob raqamlarini buzish orqali mablag‘larni firibgarlik yo‘li bilan o‘tkazish holatlari bunga misol bo‘la oladi. Ushbu vaziyatda bank firibgarligi maqsadida amalga oshiriladigan xakerlik faoliyati aynan internet mavjudligi tufayli yuzaga kelgan yangi turdagi jinoyat sifatida namoyon bo‘ladi.

Internet keng ma’noda ikki asosiy qatlamdan iborat. Birinchisi – “ochiq web” bo‘lib, u ijtimoiy tarmoqlar, bank saytlar, elektron tijorat platformalari kabi ommaviy veb-saytlardan foydalanish imkonini beradi. Ikkinchisi – “dark web” yoki “dark net” bo‘lib, unga The Onion Router kabi maxsus brauzerlar orqali kiriladi. TOR internet trafigini global tarmoq orqali yo‘naltirib, anonim muloqotni ta’minlaydi. 2011-yildan boshlab noqonuniy faoliyatlar – qurol-yarog‘, giyohvand moddalar, soxta dori vositalari savdosi – uchun “dark web” asosidagi onlayn bozorlar keskin rivojlana boshladi. Bunday platformalarda tranzaksiyalar faqat Bitcoin, Monero kabi kriptovalyutalar orqali amalga oshiriladi. Shu sababli, ushbu bozorlarga “kriptobozorlar” deb nom beriladi

Kriptobozorlar foydalanuvchilar uchun qulay interfeysga ega bo‘lib, Amazon va eBay kabi elektron tijorat saytlariga o‘xshash tarzda tashkil etilgan. Har bir bosh sahifada mahsulot nomi va miqdori, tavsifi, rasmlari, kelib chiqish mamlakati, yetkazib berish muddati, sotuvchi haqida ma’lumot, reyting va foydalanuvchi fikrlari keltiriladi. Shuningdek, har bir sotuvchining alohida sahifasi mavjud bo‘lib, unda sotuvchining nomi, faoliyat tafsilotlari, taklif etilayotgan mahsulotlar, akkaunt yaratilgan sana, reyting va xaridorlar tomonidan qoldirilgan izohlar joylashtiriladi.

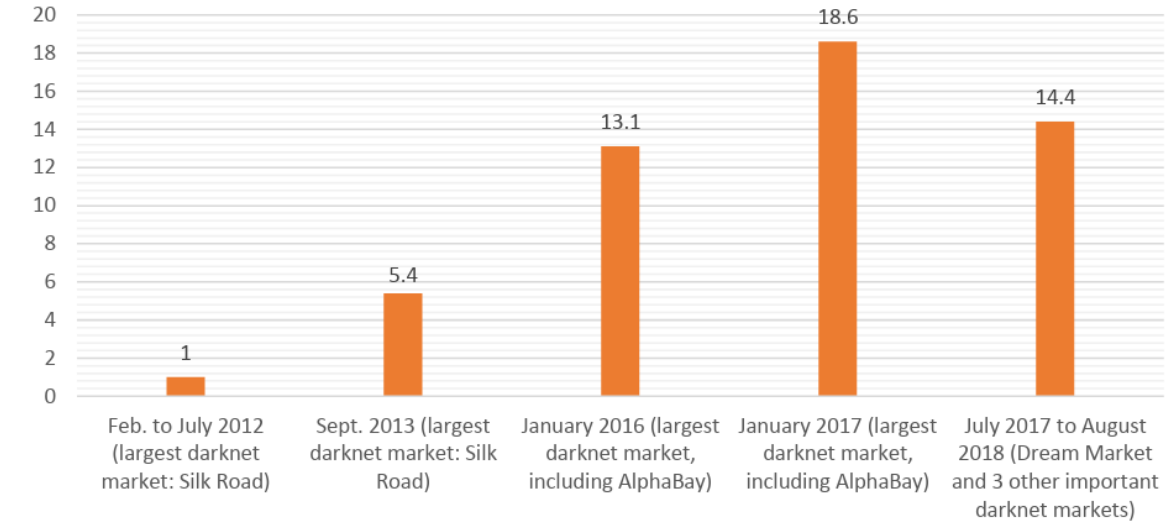
An’anaviy giyohvand moddalar savdosini tushuntiruvchi umumiy kriminologik nazariyalar mavjud bo‘lsa-da, kriptobozorlarda uyushgan jinoyatchilik guruhlari faoliyatini izohlovchi maxsus nazariya yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Shu bois, ushbu to‘dalarning kriptobozorlardagi giyohvand moddalar savdosini tushuntirish uchun Rational Choice Theory qo‘llaniladi.

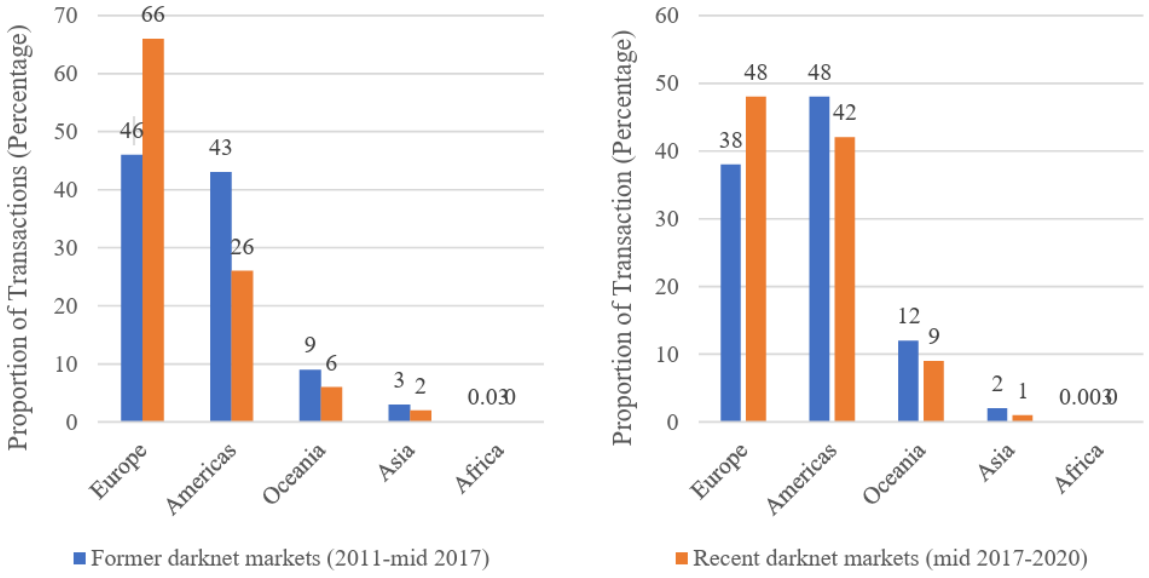
Gary Becker (1968) tomonidan ilgari surilgan ushbu nazariyaga ko‘ra, shaxslar muayyan jinoyatni sodir etish to‘g‘risida qaror qabul qilishda uning foyda va xarajatlarini ratsional tarzda solishtiradi. Nazariya shuni ta’kidlaydiki, insonlar o‘z manfaatini ko‘zlab, maksimal foyda olish va minimal xarajat qilishga intiladi .

Jinoyat kontekstida bu yondashuv shuni anglatadiki, agar kutilayotgan foyda (masalan, moliyaviy daromad, ijtimoiy mavqe yoki shaxsiy manfaat) ehtimoliy xarajatlardan (jarima, qamoq jazosi, obro‘ga putur yetishi) ustun bo‘lsa, shaxs jinoyat sodir etishga moyil bo‘ladi. Shuningdek, ushbu nazariya individ avval maqsadni belgilab olishini, so‘ngra foyda va xavflarni tahlil qilishini nazarda tutadi.

1-rasm. 2012–2018 yillarda asosiy darknet bozorlari orqali giyohvand moddalar savdosining oylik hajmi bo‘yicha taxminlar (million yevroda). Manba: *In Focus: Trafficking over the Darknet – World Drug Report 2020*.

2-rasm. Giyohvand moddalar savdosida kelib chiqish mamlakatlari va 19 ta kriptobozorda

amalga oshirilgan minimal savdo hajmlari. Manba: World Drug Report 2021.

Kriptomarketlarda giyohvand moddalar savdosini kamaytirish uchun ushbu faoliyat bilan shug‘ullanishning kutilayotgan xarajatlarini oshirish zarur. Bunga huquqni muhofaza qiluvchi organlarning faolligini kuchaytirish, jumladan, uyushgan jinoyatchilik guruhlarining aktivlarini kuzatish va musodara qilish orqali erishish mumkin. Shuningdek, bu turdagi faoliyat bilan bog‘liq xavflarni yorituvchi ta’lim va xabardorlik kampaniyalari ham muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, kriptomarketlarda giyohvand moddalar savdosidan olinadigan foydani kamaytirish uchun bozor infratuzilmasini bevosita buzishga qaratilgan maqsadli huquqni muhofaza qilish choralari yoki tartibga solish mexanizmlarini joriy etish lozim.

Kriptomarketlarda giyohvand moddalar savdosi nisbatan yangi hodisa hisoblanadi va uyushgan jinoyatchilik guruhlarining onlayn jinoyat tarmoqlariga o'tishi haqida yetarli empirik dalillar mavjud emas. Bunga sabab sifatida, bir tomondan, ayrim olimlar aniq tuzilishga ega bo'lmagan va beqaror jinoyat tarmoqlarini "uyushgan jinoyatchilik" deb atashni to'g'ri deb bilmasligi, ikkinchi tomondan esa, kriptomarketlarda uyushgan jinoyatchilik guruhlarining rolini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar sonining kamligi ko'rsatiladi.

Shuningdek, Ratsional tanlov nazariyasining kriptomarketlar sharoitida uyushgan jinoyatchilik guruhlarining lar faoliyatini tushuntirishdagi imkoniyatlarini empirik jihatdan tekshirish masalasi ham yetarli darajada o'rganilmagan. Shu bois, bu yo'nalishda, ayniqsa uyushgan jinoyatchilik guruhlarining kriptomarketlardagi o'rni va rivojlanishini tahlil qilishga qaratilgan ilmiy izlanishlarni kengaytirish uchun katta imkoniyatlar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adler, P.A., 1993. Wheeling and dealing: An ethnography of an upper-level drug dealing and smuggling community. Columbia University Press.

2. Aldridge, J., Décary-Hétu, D. (2014). Not an 'Ebay for Drugs': the Cryptomarket 'Silk Road' as a paradigm shifting criminal innovation. Available at SSRN 2436643. doi:https://doi.org/10.2139/ssrn.2436643.

3. Al-Tawil, T.N.E., 2022. Anti-money laundering regulation of cryptocurrency: UAE and global approaches. J. Money Laund. Control.

4. Arsovska, J., Kostakos, P.A., 2008. Illicit arms trafficking and the limits of rational choice theory: the case of the Balkans. Trends Organ. Crime 11, 352–378. https://doi.org/ 10.1007/s12117-008-9052-y

5. Barrera, V., Malm, A., Décary-Hétu, D., Munksgaard, R., 2019. Size and scope of the tobacco trade on the darkweb. Glob. Crime. 20 (1), 26–44. https://doi.org/10.1080/17440572.2019.1569520

6. Berry, M., 2018. Technology and organised crime in the smart city: an ethnographic study of the illicit drug trade. City, Territ. Archit. 5 (1), 1–11. https://doi.org/10.1186/ s40410-018-0091-7